

Кристина Р. Митић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет²
Департаман за србистику

Милица Р. Вилчек
Основна школа „Љупче Николић” у Алексинцу

УДК: 398.8:821.163.41(497.11 Паљина)
Прегледни рад
Примљено: 1. јун 2025.
Прихваћено: 2. јул 2025.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.13>
<https://orcid.org/0000-0002-6911-6779>

ЗЛАТНУ ГРИВНУ НАЈДОМО (I) **(народно стваралаштво и народни живот села Паљина)**

Прилог представља коментарисану теренску грађу сакупљену пре 30 година у селу Паљина, које се данас преполовило и готово да не памти и самим тим и не чува старе сеоске обичаје. Први прилог у низу доноси народну лирску поезију и фрагменте народне лирско-епске поезије, док су народна проза и кратке говорне форме остављени за прилог II.

Кључне речи: усмена традиција, Паљина, нематеријално културно наслеђе.

Село Паљина представља вредно али запостављено жариште усменог културног наслеђа југоисточне Србије. Теренско истраживање спроведено почетком деведесетих година 20. века документовало је разноврстан корпус обредно-обичајних народних лирских песама, прикупљених углавном од жена старије генерације. Песме се тематски крећу од календарско-обредне и сватовске поезије, преко љубавних и шаливих стихова, до посленичких и бајаличких текстова. Обреди као што су крстоноше, лазарке, додоле, ђурђевдански обичаји и свадбене праксе откривају дубоку симболичку и друштвену улогу поезије у некадашњем животу села. Посебну пажњу посветиле смо структури и функцији ових текстова, као и социјалном контексту у којем се изводе према сведочењима тадашњих информатора. Рад има двоструку сврху: архивирање културног блага и тумачење његовог значаја за разумевање трансформација руралних заједница. С обзиром на све мањи

¹ kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је проистекао из грађе коју је прикупила колегиница Милица Вилчек и припремила за семинарски рад на Групи за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу, под менторством проф. др Радослава Раденковића.

Рад је припремљен у оквирима два пројекта: Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Нишу – на Филозофском факултету (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/200165) и интерног пројекта *Српски језик и књижевност у фокусу 2025*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01).

број становника и старење популације, ово истраживање представља важан допринос очувању културног и колективног памћења.

Село Паљина³ формирано је у средњем веку, удаљено је 13 километара од Ниша, смештено на северним обронцима Суве планине и у подручју Топоничке реке; представља један од мање истражених, али културно и етнолошки значајних простора југоисточне Србије. Иако скромне величине и малобројног живља, ово село носи слојевиту историју и богато нематеријално наслеђе, пре свега на пољу усмене традиције и народне песме. Верски и културни обреди и обичаји сведоче о једном свету који постепено одлази у прошлост⁴, али чије трагове је могуће реконструисати кроз некадашња и данашња теренска истраживања, сачуване записе и усмено предање.

Истраживање на коме се овај рад заснива започето је почетком деведесетих година прошлог века, када су лирске народне песме и даље биле део живог говора и свакодневице мештана. Песме су бележене у разговорима са старијим житељима, који су их памтили као саставни део породичних прослава, обичајних циклуса и сеоских догађаја. Данас, три деценије касније, многи од тих информатора више нису међу живима, а културни обрасци су значајно измењени под утицајем демографских и друштвених кретања. У овом теренском истраживању забележено је укупно 12 исказа информатора, од којих је 10 било женског, а два мушког пола. Највећи број информатора припадао је старосној групи од 55 до 59 година (четири особе), док су три информатора били у интервалу од 60 година до 64 године. У групи од 65 до 69 година налазила су се два информатора, а три су имала више од 70 година. Просечна старост испитаника износила је приближно 62,6 година, што указује на чињеницу да су подаци о усменој традицији углавном прикупљени од припадника старијих генерација. Занимљиво је и да су жене биле далеко заступљеније у овом истраживачком корпусу, чинећи више од 80% укупног броја информатора, што може указивати на њихову активнију улогу у очувању и преношењу усменог културног наслеђа унутар сеоске заједнице.

Према подацима из пописа становништва 2022. године, Паљина броји око 200 становника, што је упола мање у односу на 1991. годину⁵. Ипак, још израженији показатељ демографског опадања јесте старосна структура популације: већину чине становници старији од 60 година, док је број деце у значајном опадању. Ова чињеница, уз податке о великом броју напуштених домаћинстава и викендица, указује на све присутнију опасност од гашења традиционалних форми сеоског живота.

У овом контексту, рад има двоструку сврху: прво да архивира и сачува корпус лирских и лирско-епских народних песама забележених у Паљини,

³ Уп. ЋИРИЋ, 1995: 169.

⁴ Уп. ФИЛИПОВИЋ, 2022: 704–718; ЂОРЂЕВИЋ, 2022: 761–772; МИТРОВИЋ, 2014: 31–36; НАУМОВИЋ, ЂОРЂЕВИЋ, 2014: 126.

⁵ СТАНОВНИШТВО, 2004: 134.

као важан сегмент српске усмене књижевности; и друго да укаже на шири културни и друштвени значај оваквих, првенствено етнографских изворишта, у разумевању трансформација руралних заједница у Србији крајем 20. и почетком 21. века.

У селу Паљина обичаји везани за Бадње вече и Божић⁶ били су праћени божићним песмама налик здравицама, које су имале за циљ да призову здравље, плодност и породични благослов у наступајућој години. Ове песме су се изводиле као спонтане формуле благослова у току самог обреда. Једна варијанта божићне песме певала се уочи Божића приликом уношења бадњака у кућу:

*„Добро вече!
Дошал Бадњи дан,
сас живот и здравље,
сас берићет у поље,
сас телчићи,
сас јарчићи,
сас пилчићи,
сас дечицу...”*

Друга варијанта изговарана је непосредно пре бацања ораха у ватру на Бадње вече, као формула призива благослова:

*„Жив жар, живо пиле.
Дошал Бадњи дан!
Срећан Бадњи дан!”*

Ове кратке песме и усмене формуле представљају архаичне елементе обредне поезије, где се јасно уочава симболика живота, плодности и заједништва као централне теме божићног обреда.

Средином маја месеца⁷ обред под називом *јеремије* изводио се у селу Паљина као обред са магијским функцијама, везан за заштиту дома и имовине од злих сила и непогода. Према сведочењу једног информатора, током обреда узимала се посипка (мешавина житарица, пепела или сличних мате-

⁶ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 145–150.

⁷ Владимир Николић у својој студији *Из Лужнице и Нишаве* овај обред везује за 1. мај по старом календару (НИКОЛИЋ, 1910: 140). Пророк Јеремија рођен је у VI веку пре Христа у Јудеји. Његов култ у народу објашњаван је утицајем библијског предања према коме је Свети Јеремија укротио змије и крокодиле. Тако је и у нашем народу настало веровање да је Свети Јеремија заштитник од змија отровница. У Житијима светих, под 1. мајем, у тексту о Светом пророку Јеремији напоменуто је и ово: „Мисирци су безмало обожавали Светог Јеремију. Зато су га погребли као краља. Сматрали су га чудотворним и по његовој смрти. Прах из његовог гроба узимали су као лек против уједа змија. И дан-данас многи хришћани призивају у молитви пророка Јеремију против змија”. (Уп. КУЛИШИЋ, ПЕТРОВИЋ, ПАНТЕЛИЋ, 1998: 161)

ријала) и обилазила кућа три пута, приликом чега се изговарала јеремијска песма, праћена ритмичким ударањем у неки предмет (наводно „тамбе-дамбе”) као утицај старих призивних ритмова:

„У поље, јеремије,
у море, змије!”
(понављало се три пута)

Ритам, покрет и репетиција у овом обреду указују на остатке паганских, апотропејских пракси којима се настојало одвратити зло и обезбедити заштита куће и домаћинства. Ова кратка формула има јасну магијску функцију – протеривање змија као нечистих сила из насељеног простора.

На основу теренских бележака из Паљине 1991. године, описан је и лазарички обред⁸, који се изводио уочи Лазареве суботе као важан део календарских обреда и сеоске ритуалне праксе. Учеснице овог обреда биле су младе девојке – две старије које су певале и две млађе које су играле, приликом игре једна је представљала *Лазара*, а друга *Лазарку*. Све лазарке су носиле свечану народну ношњу и обилазиле су домаћинства у селу певајући у сваком дворишту, у које буду примљене. Избор песме често је зависио од жеље домаћина – песме су упућиване детету, девојци, младићу, домаћину, домаћиници или целом домаћинству. По завршетку певања, домаћини су даривали лазарке јајима или ситним новцем.

(На кућу)
Овај кућа богата,
пуна рамна дуката.
У њу седи кметица,
ишје кмету кошуљу,
са свилени кончићи,
са сребрну игличку.

Песме су пратиле ритуални ток – од момента када се долазило пред капију (нпр. *Овде лани пројдомо, / златну гривну најдомо...*), преко уласка у двориште (*Искакајте, латинке, / да видите лазарке...*), па до централне песме која је била прилагођена конкретном члану домаћинства. Певало се детету (*Заспало је лаленце...*), домаћину (*Домаћине, Костадине...*), девојци (*Маријано, девојко...*), па чак и читавом домаћинству (*Домаћине, добро ти седети...*). Песме су богате похвалама, симболиком плодности, богатства и лепоте, али у случајевима када домаћини не отворе врата или не угосте лазарке, постоје и песме са дозом ругања (*Ова кућа липова⁹, / у њу кучка дрпова...*), чиме се потенцира социјална улога обреда у регулисању односа у заједници.

⁸ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 132, 158, 298–303.

⁹ О народним веровањима везаним за липу као сеновито дрво опширно у: ЧАЈКАНОВИЋ, 1994: 74–75.

Лазаричке песме села Паљина својом структуром и улогом у обредном животу, представљају жив пример очуване усмене традиције и народног поетског израза, те су значајно сведочанство о начину живота и вредносном систему села крајем прошлог века.

(На момка)

*Трчи момче по девојче
да га стигне овде-онде,
па га стигне на прелазу
пољуби га у образу.*

(Лазарка:)

*„Стоји момче на прозори,
ел' жењено, ел' нежењено?”*

(Баба:)

„Нежењено.”

(Лазарка:)

„Ви га нама препродајте.

Ми ће ви га оженимо.

*Коју ће му мому дамо,
ел' лазара, ел' лазарку?”*

(Баба:)

„Којо оно оће.”

(Лазарка:)

*„Па ће ви га истерамо
сас лазара, сас лазарку.”*

Обичаји везани за Ђурђевдан¹⁰ у овом селу откривају дубоко укоренење елементе аграрне магије, обредног календара и веровања у вегетативне циклусе природе. Уочи Ђурђевдана, овчари су изводили овце на пашу, док су жене и девојке одлазиле у природу да беру траве, међу којима је здравац био најзначајнији – биљка снажне симболике плодности и здравља. Траве су се користиле за плетење венаца – један се намењивао овци, а други се стављао на котао за мужење. У обреду мужења овце предводнице (тзв. звонарке), домаћица је ударала јајетом по челу, чешљала их и украшавала венцем, а прво млеко се није цедило, већ се остављало да се природно усири. То младо сирење се први пут јело тек на Ђурђевдан, јер до тог дана није ваљало убијати ништа младо, нити јести младе производе – симболички се чекао почетак новог животног циклуса. Посебан обичај представљало је и ношење кравајчета и јајета у „брабињало” – мравињак. То је чинила домаћица с вером да ће стока бити бројна „као мрави”. Касније су се и кости од ђурђевданског јагњета износиле на исто место како би се подстакла плодност и умножавање стоке. Овај обичај прати и обредно-поетски израз, као што су

¹⁰ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 133–139.

песме приликом брања трава – у којима се здравцу, персонификованом као миришљава биљка, постављају питања (*Љиљче, здравче, беру ли те моме?*), што сведочи о анимистичком односу према природи. Венци од трава имају јасно одређену намену – *за јагње, за ведро, за овцу* – што указује на магијску праксу симболичке заштите и обнављања.

„Љиљче, здравче, беру ли те моме?”

„Беру, беру, како да не беру,

И све лепо уз појас задену.

Кад отидну до ’ладне водице,

И тамо извију три венца:

Први венац – за јагње ђурђево,

Други венац – за ведро широко,

Трећи венац – за овцу калушу.”

У оквиру истог циклуса, али у другачијем обредном контексту, јављале су се и додолске песме¹¹, којима се призивала киша у сушном периоду. Девочице („додоле”) играле су и певале обредне стихове: *Играј, играј, додоле, / моли Бога за кишу...* молећи за кишу да натопа њиве, донесе родну годину и обезбеди обиље. Структуре песама су лаке за памћење и ритмичне, прилагођене деци и колективном извођењу. Додолски обичаји представљали су изузетно значајан сегмент традиционалне културе, у којем су се преплитали елементи аграрног календара, народне религије, симболичког мишљења и поетске усмене традиције.

Крстоношке песме¹² и обреди забележени у Паљини 1991. године представљају важан елемент сеоског духовног живота и заједничког идентитета. Ови ритуали се изводе у оквиру литија – поворки које благосиљају поља и заједницу, призивајући плодност, кишу и заштиту од непогода. Учесници су младићи, деца, свештеник, барјактар, крстоноша и мештани – у суштини цело село. Обред започиње рано ујутру с окупљањем и избором крстоноше. Крст се прави од лисја, најчешће крушковог, а у средиште се скрива прави крст. Сви учесници извлаче једнаке дршке, а онај ко извуче прави крст постаје крстоноша. Он одмах трчи кући да обавести породицу, где се у његову част коље јагње и припремају дарови – пет литара вина и два литра ракије, које он носи током поворке. Литија се затим креће кроз поља: поп предводи, за њим иде барјактар, човек са клепалом и гвожђем, затим крстоноша, носиоци икона и остали мештани. Док се иде, жито и вода се прскају по крстоноши као симбол прочишћења и плодности, а пева се крстоношки припев:

„Крстоноша Бога моли:

Господи, Господи, помилуј...”

¹¹ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 156–158.

¹² Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 150–155.

Три пута се обилази запис – дрво као светилиште, које повезује небо, земљу и људску заједницу. Након тога, село се састаје на сеоској ледини, где крстоноша доноси ручак, а затим следе веселе и играње до касно у ноћ. Крст и иконе остају ту преко ноћи, јер се сматра да тек сутра могу бити враћени.

Обичајне песме забележене у Паљини 1991. године, а посебно сватовске¹³, представљају значајан део усмене традиције повезане са ритуалом венчања. Ове песме су пратиле разне моменте свадбеног циклуса – долазак сватова, кићење младожење, позивање пријатеља, а често и изразе женске емоције, отпора или хумора. Песме су стилски ритмичне, често дијалогске, и садрже елементе друштвене критике, али и нежне поетике.

(Када сватови долазе по девојку, чује се:)

*„Је ли грми, је ли грми,
Је л' се земља тресе,
Је л' киткари, је л' киткари,
По девојку иду?”
„Нити грми, нити грми,
Нит се земља тресе,
Но киткари, но киткари,
По девојку иду.”*

У моменту кићења младожење, песма прати породичну динамику и реалне животне препреке:

*„Жени се Јеврем делија,
Позива сестру на радос':
'Дођи ми, селе, на радос.'
'Не могу, брале, делијо,
Мушко ми чедо плачљиво,
Танко ми платно на разбој,
Танко ми платно кидљиво.'”*

Приликом позивања и договарања пријатеља јавља се хумористична и помало иронична нота:

*„Мир'те се, нови пријатељи!
Мир'те се, не подбадајте се.
'Пријавил' си се за годину дана,
Ће доведеш моме песнопоје,
Ће доведеш млади мејданџије,
Турај благо колико ти драго.'”
„Ја ти немам ни Богу светомо,
А камоли благо за девојку.”*

¹³ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 289–292.

Песма о Смиљи и славују доноси лирску слику девојачког опраштања са детињством и слободом:

*„Стаде се Смиља удава.
Славеј гу тихо говори:
‘Носи ме, Смиљо, сас тебе,
Ја ћу ти певам, припевам,
Те да се рано пробудиш,
Те рано дворе да метеш,
Те рано суди да переш.’
„Нећу те, нећу да водим,
Само ћу без теб’ да идем,
Ти си ми доста у двори бија.”*

Сватовске песме кроз богатство језичког израза и живе слике не само да прате свадбене обреде већ и преносе вредности, ставове и осећања заједнице – било да је реч о хумору, отпору, љубави или породици.

Посленичке песме из Палјине одражавају богатство народног усменог израза везаног за свакодневни рад и друштвени живот. Оне су пратиле ритам пољских послова, жетве, али и вечерња окупљања младића и девојака (тзв. седењеке или прело¹⁴), где се рад претварао у повод за певање, досетку, љубавни наговештај или друштвену драму. У овим песмама доминирају мотиви физичког рада, лепоте, љубави, чежње и осећања припадности заједници. У жетелачким песмама¹⁵, кроз поетску форму, велича се вредно момче и девојче:

*„Удри крај, девојко,
На крај да идемо, о, ле,
И момче најсело, о, ле,
Двеста и два снопа,
И девојче најсело, о, ле,
И триста и три снопа.”*

Рад се изједначава са вредношћу и младалачком снагом – такмичење у броју снопова постаје симбол части и поштовања у заједници. Хумористични и критички тон јавља се у песми о закасном ручку. Ова песма, иако наизглед наивна, садржи друштвени коментар о (не)одговорности и последицама у сеоском домаћинству.

*„На сви обед дође,
Нама обед нема;
Свекрва задремала,*

¹⁴ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 279–289.

¹⁵ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 292–297.

*У огањ падла,
Ногу изгорела,
Пошла кроз село,
Куче гу је срело
И другу гу изело.”*

У лирском дијалогу између момка и девојке, која осећа стид и срамоту што је означена као „крађена”, песма добија драмску димензију:

*„Говор’, Маро, говор’, Маро,
Не проговорила.”*
*„Где год станем, где год станем,
Двојица, тројица...
Све од мен’ говоре:
Овој ви је, овој ви је,
Крађена девојка,
А ја јадна, а ја јадна,
Нисам украђена.”*

Узвишене и метафоричне слике неба и звезда такође се често користе за емоционални израз. Три звезде греју три простора – село, поље и виноград – сваки симболички повезан са важним сегментима живота:

*„Огрејале су три звезде...
Прва ми греје у село...
Трећа ми греје у лојзе,
Огрејала је пудара.”*

И у песми о Илији терзији и зеленом ораћу, јавља се мешавина еротске алузије и симболике плодности:

*„Зелен се ора’ развија.
Да ли, дико, да ли
Дукатићи мали?”*
*„Илијо, царев терзијо,
Уз име зелен да буде.”*

Ове посленичке песме служе као ритмичка подршка раду, али и као средство друштвене комуникације – место где се испољава љубав, поруга, понос, туга и колективна свест. То су мале поетске хронике сеоског живота.

Шаљиве песме из Паљине представљају важан део народне усмене поезије, чија је сврха пре свега забавна, али често носе и прикривену друштвену критику, еротику или коментар на људске слабости. Ове песме обилују хиперболом, игром речи и хумористичним ситуацијама, а њихова једноставна форма и ритам чине их лако памтљивим и преносивим.

У песми коју изговара „Пера из Чечину”, јавља се типична игра с римом и апсурдом. Овде се у шаљивом и карикатуралном тону представља лик Пере, уз алузију на необичне унуке који свирају у дудуке – што је и у звуковном смислу смешно и апсурдно.

*„Ја сам Пера из Чечину,
Идем по месечину,
Идем по тамнину,
Па дизај прашину;
Имам унуци кај вуци,
Што свирају у дудуци.”*

У другој песми пародија љубавних односа и девојачког искуства изражена је кроз духовиту замерку на рачун девојке која „пробава момке” у замену за ситне поклоне:

*„Момка Рашу за ракију чашу,
А Илију за флашу ракију,
А Јована за лулу дувана.”*

Овакве песме често су се певале у неформалним ситуацијама, током дружења, рада или на свадбама, као израз народне довитљивости, опуштености и способности да се хумором превазиђу социјалне, економске или родне тензије. Шаљиве песме су, у својој једноставности, изузетно животне и искрене – огледало народног духа.

Љубавне песме из збирке народне поезије из Паљине представљају израз дубоких емоција, често обликованих у контексту народног живота, обичаја, вредности, али и страдања и табуа. Ове песме варирају од нежних лирских минијатура до драмских сцена љубавних трагедија и конфликта. Оне говоре о лепоти заљубљивања, болу раздвајања, неоствареној или забрањеној љубави, али и о нежности између ближњих – брата и сестре, мајке и ћерке. Неке варијанте су прожете искреном младалачком љубављу, али и шалом.

*„Шта то радиш, Маро?
Чувам овце, Јово.
А за кога, Маро?
Баш за тебе, Јово.
А мене ће, Јово,
Тад да буде топло.”*

Другде је љубав је идеализована и обожавана, као у Ивановој хвали:

*„Имам љубу што гу нигде нема,
Када оди, к’о да ветар веје,
Кад говори, к’о да сунце греје,
Када оди, к’о да сабља сече.”*

Неке песме носе јаку емоционалну и друштвену тежину, као у трагичној слици прошене девојке. Овде се љубав испољава кроз жал и губитак – младост која не дочека венчање, дарови који се враћају, а свадба постаје сахрана:

*„Умрла је, умрла је
Прошена девојка.”
„Дочекајте, дочекајте
Кићени сватови,
Растурите, растурите
Ти бели дарови...”*

Другде је љубав табу или грех, као у песмама о инцестуозним жељама, где се брат Стојан обраћа сестри Стани. Такве песме показују сложеност моралног и друштвеног кодекса, али и драмску снагу народне поезије:

*„Досад си ми сестра била,
А од сада верна љуба.”
„Ја ти нисам верна љуба,
Но сам тебе мила сестра.”*

Неке песме носе симболичне слике природног света (јабука, море, звезде) кроз које се изражава осећај љубави:

*„Расцвета се јабука петровка,
Заволе се момак и девојка...
Боље да су село упалили,
Него што су двоје раздвојили.”*

*

*„Седи девојче крај море,
Има ли драже од брата?
Из море нешто говори:
Љубав је дража од брата.”*

Ове љубавне песме, у својој лирској дубини, хумору, туги и искренности, представљају живу традицију народа, где се осећања не само казују него и проживљавају – и чувају, као део колективног памћења.

Бајање¹⁶ као форма народне магијске праксе представља спој поезије, веровања и заштитне моћи речи. Оно се користи у циљу лечења, заштите од урока, ублажавања болова и других невоља. Стихови који прате ритуал често имају ритмичку и формулну структуру, што појачава њихову моћ у традиционалном поимању. Један од најтипичнијих примера бајања против урока описује симболичне женске фигуре и њихову неутрализацију кроз мотив соли. Ово бајање у себи носи елементе симболичке жртве (со као упијач зла) и ритмичке структуре која подсећа на молитву:

¹⁶ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 273–278.

*„Три девојке
На брзак стојале:
Једна ћопави,
Једна ћорава,
Једна глува.
Док ћопави проодила,
У сол се растурила;
Док ћорава прогледала,
У сол се растурила;
Док глува прочула,
У сол се растурила.”*

У другом тексту, заштитна слика се појављује кроз метафору три жене. Овде је бајање представљено као чин ткања – метафора живота, судбине и моћи речи да ткају, али и да развежу зло:

*„Три девојке везак везле,
Једна везе, друга развежује,
Трећа уроци растерује.”*

Против главобоље, бајање има драмски и наредбени тон. Ова формула подсећа на егзорцизам – именовање зла, порекло без поретка (*без татка*) и његово растеривање кроз моћ речи (*без басму си се растурило*):

*„Чавкино, мавкино,
Макни се одатле.
Без татка си се зачело,
Без басму си се растурило,
Уст, уст, устукни се, бољко.”*

У басми за ране и оток, бајање постаје мала митолошка прича, у којој чланови породице окупљени под магијским бројем девет¹⁷ симболички учествују у лечењу – копају, рину, мету – све док се не успостави „чисто” стање, односно док се не поврати здравље:

*„Пошла уз поље, низ поље,
Па цвили, па пишти.
Срете гу Божја мајка,
Па гу питује:
‘Што цвилиш, што пиштиш?’
‘Цвилим, пиштим, боли ме нога.’
‘Пути, ја имам:
Девет сина, девет трнокопа,
Девет снаје, девет лопате,*

¹⁷ Уп. САМАРЦИЈА, 2020: 83–98.

*Девет ћери, девет метле,
Синови ће ископају,
Снаје ће изрину,
Ћерке ће измету,
Ће остане чисто,
Чисто како с реп. ’’’*

Бајања, као што показују ови стихови, нису само заштитне речи – она су литерарна, ритмична, симболички богата и прожета вером у моћ изговорене речи. У њима се преплићу мит, религија и поетика народног искуства.

Следећи фрагмент лирско-епске песме говори о неправди унутар породице и супротстављању тој неправди. Осам синова добијају имућне жене, док девети ожени сироту, али управо је она „**сиротица ал’ је најубава**”. То изазива завист код најстаријег брата, који организује лов – симболично бекство од породичног незадовољства: **Лов ловише за недељу дана, / Лов ловише ал’ не уловише**. По повратку, све снаје дочекују мужеве, али најмлађа снаја добија понижење: коњ јој је **зауздан наопаких узди, / Оседлан седла наопака**. Ипак, она не ћути, већ почиње да говори: **Проговара најубава снаја: / „Господине, Господ те убио”** – храбро и достојанствено одговара на увреду:

*Имала мајка девет сина,
Све ги лепо оженила,
На осмине кметице узела,
А деветом сироту девојку,
Сиротица ал’ је најубава.
Не свиде се брату старејому,
Па ће иду у лова да лове;
Поспремише девет добра коња,
Девет хрта и девет сокола,
И отише на лова ловише.
Лов ловише за недељу дана,
Лов ловише ал’ не уловише,
Састаше се дому да си иду,
Од далек и’ жене угледале,
У близу ги жене дочекале.
Снаје коње при’ватиле,
Добр хрте и добре соколе,
Ал’ најмлађа коња је примила,
Зауздана наопаких узди,
Оседланог седла наопака;
Проговара најубава снаја:
„Господине, Господ те убио [...]”*

Описани обреди и народне песме представљају значајан културни и симболички комплекс у коме се огледа древна представа умирања и поновног рађања, која је дубоко утемељена у обредима и ритуалима везаним за природне циклусе и плодност. Овај мотив, иако је тешко прецизно утврдити да ли је узрок или последица, најчешће се јавља као последица у церемонијама иницијације и годишњих обреда, где је израз екстазе и изласка душе из тела повезан са обновом живота. Присуство овог симбола у хришћанству, као што је Христова смрт и васкрсење, додатно потврђује његов универзални значај и дубину у културном наслеђу. Носиоци ових обреда, углавном женског рода, посебно у лазаричким ритуалима, кроз своје улоге и маскирања у мушкарце, симболизују важан елемент плодности и дуалности, што одражава комплексну синтезу веровања о животу, смрти и обнови. У обредним песмама, као што су додоле, испољава се дубока веза са природом, земљом и временским циклусима, што говори о магијском карактеру и настојању да се успостави хармонија између човека и природе.

Дијалекатски говор и народна поезија са овог подручја чувају не само језичку баштину већ и богатство веровања, митолошких представа и културних обичаја. Речници и зборници овог подручја служе као драгоцен извори који омогућавају дубље разумевање како језика тако и културе, историје и традиције. Они откривају сложеност и лепоту дијалектске лексике која је пуна магије, симбола и народне мудрости, и представљају мост између прошлости и садашњости. Обредне песме и игре имају структуриране драмске елементе и представљају врсту позоришта у коме се кроз појам реда и симболике изражавају дубока веровања и социјални односи. Овај сложени спој мелодије, текста, игре и симбола чини народну лирику живим сведочанством о животу, космосу и духовности. Све ово указује да народна поезија и обреди нису само уметнички израз већ и важан носилац културне и духовне традиције, која кроз језик, обичаје и песму преноси вишевековне вредности и знања. Због тога је њихово проучавање и очување од великог значаја за разумевање не само прошлости, већ и идентитета и духа овог поднебља.

Цитирана литература

- БОРЂЕВИЋ, Тихомир. „Село као друштвена заједница за време владе кнеза Милоша”, у: *Насељавање Србије. Насеља. Порекло становништва. Обичаји*. Београд: Службени гласник, САНУ, 2022, 761–772.
- КУЛИШИЋ, Шпиро, ПЕТРОВИЋ, Ж. Петар, ПАНТЕЛИЋ, Никола. *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт, 1998.
- МИТРОВИЋ, Љубиша. „Од огњишта која гасну ка изумирању сеоских насеља”, у: *Село невесело*. Нови Сад: Прометеј, Ниш: Машински факултет, Наемimontana, 2014, 31–36.

- НАУМОВИЋ, Миомир, ПЕТКОВИЋ, Јелена. *Село древних култура. Прилог проучавању друштвене историје села*. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- НИКОЛИЋ, М. Владимир. *Из Лужнице и Нишаве. Српски етнографски зборник*, књ. XVI, *Етнолошка грађа и расправе*, Београд: СКА, 1910.
- САМАРЦИЈА, Снежана. *Бројеви у српском фолклору*. Београд: Албатрос Плус, 2020.
- СТАНОВНИШТВО. *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1991. и 2002*. Београд: РЗС, 2004.
- ЋИРИЋ, Јован. „Паљина”, у: *Енциклопедија Ниша. Природа, простор, становништво*. Ниш: Градина, 1995, 169.
- ФИЛИПОВИЋ, Миленко. „Село у Србији крајем 18. и почетком 19. века”, у: *Насељавање Србије. Насеља. Порекло становништва. Обичаји*. Београд: Службени гласник, САНУ, 2022, 704–718.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1994.

Kristina R. Mitić
Milica R. Vilček

DIE GOLDENE HALSKETTE FANDEN WIR (I): VOLKSKREATIVITÄT UND DAS ALLTAGSLEBEN IM DORF PALJINA

Die vorliegende Studie präsentiert die Ergebnisse einer ethnologisch orientierten Feldforschung zur mündlichen Tradition im Dorf Paljina, das an den Nordhängen des Suva-planina-Gebirges gelegen ist. Ziel der Untersuchung ist die Dokumentation, Analyse und Bewahrung lyrischer Volksdichtung sowie ritueller Poesie als Formen immateriellen kulturellen Erbes, welche im Jahr 1991 durch Gespräche mit älteren Dorfbewohner innen erhoben wurden. Erfasst wurden verschiedene Gattungen: Weihnachts-, Lazarus-, Georgstags-, Kreuzträger-, Hochzeits-, Liebes-, Arbeits- und Spottlieder sowie Beschwörungstexte (Zaubersprüche). Die Analyse dieser kulturellen Ausdrucksformen erfolgt unter besonderer Berücksichtigung ihrer rituellen Funktion, ihrer Rolle in der sozialen Normierung sowie ihres Beitrags zur Konstruktion kollektiver Identität. Hervorgehoben wird insbesondere die Bedeutung von Frauen als Trägerinnen und Vermittlerinnen traditioneller Wissensbestände. Darüber hinaus thematisiert die Studie die Gefährdung dieser kulturellen Formen im Kontext von demografischem Wandel und Modernisierungsprozessen, die zur Marginalisierung mündlicher Überlieferung führen können.

Schlüsselwörter: mündliche Tradition, Paljina, immaterielles Kulturerbe, rituelle Dichtung, kulturelle Identität